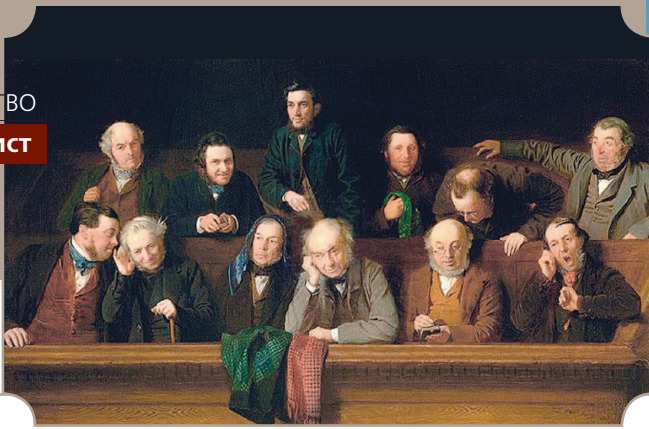

Джон Морган.
Лава суду присяжних. 1861 р.

Тарас РОМАНЮК

Не зовсім присяжні

Як повідомлялося в травневому номері «Віча», 30 квітня 2013 року в Личаківському районному суді міста Львова відбулося перше в історії незалежної України судове засідання за участю присяжних засідателів. Три львів'янки, які раніше не мали жодного стосунку до правосуддя, поруч із двома професійними суддями взяли участь у вирішенні долі марокканця, що восени минулого року (за даними слідства) побив до смерті львівського лікаря. Тож уже на конкретному прикладі можемо бачити, що в Україні почало функціонувати «народне правосуддя», задеклароване та гарантоване Конституцією України ще з 1996 року.

Історія суду присяжних сягає своєї давнини. Передумовою виникнення такого інституту вважається тенденція обмеження абсолютної влади шляхом участі членів громади в здійсненні правосуддя. Зокрема, у германських племен був давній звичай залучати поважних людей для розслідувань правопорушень та суду над обвинуваченим. А в історії давніх Афін є згадки про рішення спеціальних судових колегіальних органів іще в 500 році до н. е.

Форми участі народу у відправленні правосуддя вдосконалювалися протягом тривалого часу, зокрема в середньовічній Франції та Англії. Свого сучасного вигляду ця участь – суд присяжних набув у XVIII столітті, але, як і будь-який інший соціально-правовий інститут, продовжує розвиватися. Дати якість стало об'єктивне та однозначне визначення інституту суду присяжних (як форми участі народу в здійсненні правосуддя) досить важко, а, зважаючи на різноманітність трактування цього поняття в судових системах різних країн, це взагалі видається неможливим. Проте певному узагальненню воно все-таки піддається. Отже, суд присяжних поперше можна охарактеризувати як особливий політико-правовий інститут, наділений спеціальними правами, суть якого полягає у скликанні групи осіб для участі в здійсненні правосуддя. Основне завдання суду присяжних – оцінити діяння підсудного з точки зору громадської свідомості.

Як уже зазначалося, в різних правових системах по-різному підійшли до питання функціонування суду присяжних. Так, у деяких країнах функціонує система з роздільними колегіями, коли присяжні самостійно виносять вирок підсудному, а суддя визначає міру покарання (США, Англія, Канада), роздільно-спільними колегіями – після винесення присяжними вердикту оста-

точно рішення приймається спільно з професійними суддями (Бельгія, Данія, Австрія), спільними колегіями – рішення приймається присяжними спільно із професійними суддями (Німеччина, Італія, Франція, віднедавна й Україна).

Що стосується історії виключно українського судочинства, то суд присяжних діяв на українських землях у складі різних держав починаючи з 1864 року (Російська імперія) й до 30-х років XX століття (Румунія). Проте за часів Радянського Союзу цей інститут вважався «буржуазним судом», тому й не був включений до системи правосуддя. Присяжних замінили народними засідателями, які брали участь у судових засіданнях разом із професійними слугами Феміди, в такий спосіб реалізовувалася «безпосередня участь трудящих у здійсненні соціалістичного правосуддя». Оскільки радянську репресивну судову систему лише умовно можна вважати правосуддям у класичному його розумінні, участь народних засідателів була здебільшого формальністю, адже вони фактично «обиралися» за партійною вказівкою.

На сьогодні діяльність присяжних в Україні регламентується Кримінальним процесуальним кодексом України та Законом «Про судочину та статус суддів в Україні», відповідно до яких троє присяжних разом із двома професійними суддями об'єднані в єдину колегію і розглядають справу в судовому порядку згідно із законом. До компетенції суду присяжних належать справи, за які передбачено покарання у вигляді довічного ув'язнення. Проте така схема не вписується в жодну з перелічених систем прийняття рішень судом присяжних, відомих у світі, а є лише замаскованою формою народних засідателів, яких за радянських часів називали «кивалами», бо вони рідко приймали рішення, відмінне

від думки судді й загалом тільки кивали на знак згоди.

Нагадаємо, що 17 березня 2011 року народні депутати України Верховної Ради VI скликання Геннадій Москаль і Сергій Власенко зареєстрували законопроект «Про суд присяжних в Україні». Ним визначалися правові засади організації суду присяжних для здійснення правосуддя в Україні з метою захисту прав, свобод і законних інтересів людини та громадянина. Документ указував на статус присяжного, порядок його обрання, звільнення, принципи діяльності суду присяжних в Україні, виборів присяжних, гарантії їхньої незалежності й недоторканності та інші питання, пов'язані з діяльністю суду присяжних.

Законопроектом було передбачено, що розгляд кримінальних справ судом присяжних проводитиметься у Вищому спеціалізованому суді України з розгляду цивільних і кримінальних справ та апеляційними судами областей, міст Києва й Севастополя та Апеляційного суду Автономної Республіки Крим.

Проектом також передбачалося, що до складу присяжних можуть бути обрані лише громадяни України, котрим виповнилося 35 років, які постійно проживають на території України протягом останніх п'яти років, вільно володіють державною мовою, мають місце роботи або постійний зарібок, за винятком громадян України, які мають судимість за вчинення умисного злочину, визнані судом обмежено осудними або неосудними, мають хронічні психічні чи інші захворювання або є представниками влади, службовими особами юридичних осіб публічного права чи державними службовцями.

Сьогодні вже важко сказати, з яких саме причин цей закон було відхилено та знято з розгляду, проте, безперечно, авторський колектив

і відкрите на той час судове провадження проти лідерів опозиції відіграли свою роль у цьому. Тоді ініціатори та прихильники законопроекту аргументували актуальність його ухвалення і з огляду на особливо репресивну спрямованість українських правоохоронних органів, непрозорість добору та призначення суддів різних юрисдикцій, залежність служителів Феміди, особливо з набранням чинності Законом України «Про судоустрій і статус суддів», неодноразові нарікання на необхідність реформування вітчизняної судової системи з боку європейських офіційних організацій, вимог щодо виконання нашої державою взятих на себе міжнародних зобов'язань. Окрім того, в пояснювальній записці до законопроекту було зазначено, що упередженість та залежність суддів під час розгляду справ, відсутність рівності обвинуванчення та захисту в процесі зумовлюють потребу запровадити в судовій системі України інститут присяжних, які, на відміну від професійних суддів, не призначатимуться на посаду ані Президентом України, ані Верховною Радою України, а обиратимуться народом на прямих виборах.

Водночас представники влади аргументували відхилення згаданого акта відсутністю коштів на утримання суду присяжних і передчасністю його запровадження в українських соціально-правових реаліях. На думку депутатів тогочасної більшості, низький рівень загальної правової освіти населення та ймовірність прийняття присяжними емоційного рішення, яке ґрунтуватиметься не на законі, а на емоціях, є небезпечним.

Однозначно можна констатувати, що доля правди є у двох згаданих позиціях. Проте, найпевніше, політичні амбіції завадили сторонам звести до спільного знаменника висловлені аргументи й дійти компромісу в цьому питанні. Тож разом із прийняттям Кримінального процесуального кодексу в українській судовій системі закріпили інститут «квазіприсяжних», що навряд чи здатний сповна виконувати покладені на нього функції.

Пожинати плоди такого механізму участі народу в здійсненні правосуддя частково можемо вже нині. Наприклад, один відповідальний за формування списку присяжних чиновник у розмові з кореспондентом «Віща» обмовився, що вони на посаду присяжних набирають людей, котрих добре знають, родичів і знайомих. А це, безперечно, свідчить про певну необ'єктивність, небезпеку заангажованості присяжних. Та навіть не це головне.

Чи зможуть «представники з народу», котрі не мають жодного стосунку до юриспруденції, а до судочинства й поготів, заперечити, переконливо оспорити точку зору двох професійних суддів, навчених дово-

дити досвідченим адвокатам і прокурорам свою правоту, навіть якщо вона не зовсім співзвучна із законом? Оскільки загально визнаним фактом є залежність українських судів, то сумніви в незалежності присяжних є закономірними. Варто додати, що пропозиція істотного «гонорару» присяжним із середньостатистичною українською зарплатнею за підтримку тієї чи іншої позиції в суді навряд чи наткнеться на відмову. Соціологія переконує, що в суспільстві хабарі сприймаються майже як норма. А для людей, котрі раніше «купували» цілі суди, переконати матеріальними аргументами трьох українців, на жаль, може не обернутися великою проблемою. Окрім того, психологічний (або інший) тиск, який чинитиметься на присяжних під час судового процесу, де вирішуватиметься доля людини (чи проведе вона решту своїх днів за ґратами), надзвичайно високий, і його можуть витримати не всі професійні юристи, не кажучи вже про пересічних громадян.

Якщо проаналізувати наведені приклади маніпуляції присяжними й судами, які не становлять і одного відсотка від можливих і тих, що застосовуються, постає запитання: про яку оцінку діяння з точки зору громадської свідомості може йтися? Так, можливо, судовий процес над марокканцем у Львові і буде справедливим, беручи до уваги те, що йдеться про іноземця і до здійснення правосуддя прикута увага громадськості, бо це перший суд присяжних у незалежній Україні. Та чи збережеться ця тенденція й надалі, важко сказати. Зараз уже розпочалися слухання справ судами присяжних у різних регіонах країни (Сумська, Дніпропетровська, Полтавська області). І бачимо, що та нинішня система судів присяжних є далекою від ідеалу й навіть частково не виключає методів, які раніше використовувалися для впливу на суди. Звичайно ж, зворотний бік медалі є в усьому й навіть наявний механізм формування й функціонування суду присяжних має свої переваги. Однак укотре в Україні «декларація» на догоду міжнародній спільноті взяла гору над реальним розв'язанням важливої проблеми, якою є забезпечення правосуддя.

Геннадій Москаль 14 травня нинішнього року зареєстрував новий законопроект «Про внесення змін до Кримінального процесуального кодексу України та Закону України «Про судоустрій і статус суддів» щодо суду присяжних», зміст якого не має принципових відмінностей від того, що був зареєстрований у 2011 році, навіть обґрунтування в пояснювальній записці не зазнало змін. Та навряд чи цей проект стане законом, бо ситуація в парламенті не сприяє діалогу навколо згаданого питання. Окрім того, економічна складова закону потребує значних коштів на проведення виборів та

утримання присяжних, що, звісно, не сприймається в кризові часи.

Звичайно ж, запроваджувати повноцінну систему суду присяжних – таку, як у США чи навіть Росії, в Україні передчасно. Окрім того, ніхто не може спрогнозувати, як вона себе покаже в українських реаліях. Проте не хочеться думати, що й наявний механізм забезпечення участі народу в здійсненні правосуддя може призвести до ще гірших наслідків. Бо якщо він не дасть очікуваних у суспільстві результатів, то дискредитує суд присяжних в очах українців загалом, що призведе до цілковитої зневіри у вітчизняному правосудді. А в разі відсутності інших реформ судової влади ситуація наблизитиметься до небезпечної, оскільки соціум перестане вірити в дієвість закону й здійснюватиме правосуддя самостійно, що матиме дуже негативні наслідки.

Отже, дві крайності запровадження суду присяжних (чинна нині система та проект із системою окремої колегії присяжних із 12 осіб) можуть не дати очікуваних результатів, проте запроваджувати суд присяжних в Україні необхідно. Щоб знайти вихід із ситуації, потрібно звернутися до історії. Після судової реформи 1864 року в Росії суд присяжних запровадили як експеримент у декількох губерніях, а вже через певний час він постав як повноцінний інститут судочинства на всій території Російської імперії. Таким проблемним методом суд присяжних варто було б запроваджувати й у сучасній Україні, наприклад, спочатку в кількох областях. А вже коли складеться певний прецедент і стане зрозуміло, як саме цей інститут працює в українських реаліях, відкоригувати його відповідно до потреб суспільства та запровадити на всій території держави. Цей процес схожий на запуск нового механізму, коли неможливо перед першими випробуваннями сказати, як він працюватиме й чи працюватиме взагалі. Механіки, навіть маючи всі креслення й теоретичні підтвердження надійності конструкції, випробовують її в тестовому режимі (на низькій потужності) і вже після збирання даних і корегування налаштувань машини допускають її до повноцінної роботи.

В Україні нині запустили зменшену, «обрізану», перероблену й неякісну копію, ерзац необхідного механізму, який створює видимість роботи, та не виконує покладених на нього функцій. Інші ж суб'єкти законодавчої ініціативи висловили бажання запустити потужну закордонну машину, що не пройшла жодних тестів в українських реаліях. Звісно, між цими двома крайнощами є золота середина, яку можна знайти, але для цього потрібні діалог і узгоджені дії, а ці дві складові успішного розвитку держави в українських політиків, на жаль, уже давно не в моді.